

Odpovědnost v československém pracovním právu

MIROSLAV BĚLINA

Problematika odpovědnosti je jednou z nejaktuálnějších otázek teorie, legislativy i aplikace socialistického práva. V této studii hodláme zaměřit pozornost na tuto problematiku z pohledu jednoho z právních odvětví, a to pracovního práva.

Ve studii se pokusíme vymezit pojetí odpovědnosti v pracovním právu. Neprovádíme úplný a komplexní rozbor pojmu a podstaty právní odpovědnosti, neboť těmto otázkám věnovala právní teorie, zejména občanského práva velkou pozornost a touto problematikou se buď zcela nebo zčásti zabývá řada monografií. Považujeme však za nezbytné věnovat této problematice určitou pozornost, protože skutečnost, co pod pojmem odpovědnosti chápat a co všechno pod tento pojem zařazovat, má rozhodující, jak teoretický tak i praktický význam. Je také určující pro klasifikaci jednotlivých druhů odpovědnosti v pracovním právu a má závažné dopady na aplikační praxi. Navíc československá pracovněprávní teorie se těmito otázkami samostatně dosud ve větším rozsahu nezabývala.

Problematika odpovědnosti v pracovním právu je dnes zvlášť aktuální, neboť jestliže, jak bylo řečeno s. L. Štrougalem ve Zprávě o hlavních směrech hospodářského a sociálního rozvoje ČSSR na léta 1981—1985 přednesené na XVI. sjezdu KSČ, „Všechno závisí na tom, zda budeme vyrábět produktivněji, levněji a kvalitněji, zda budeme všestranně snižovat společenské náklady ve výrobním procesu i dobře hospodařit ve všech ostatních oblastech“,¹⁾ pak je zřejmé, že jedním z důležitých předpokladů pro uskutečnění tohoto cíle je, aby byly v právních předpisech na úrovni odpovídající požadavkům současné ekonomické situace zakotveny všechny druhy odpovědnosti a v praxi také důsledně realizovány. Nebude jistě žádných pochybností o tom, že z jednotlivých právních odvětví v tomto směru sehrává právě pracovní právo jednu z nejdůležitějších rolí.

Tato studie si neklade za cíl být a ani není prací komparatistickou. Sledovanou problematikou se zabýváme především z pohledu československého socialistického pracovního práva, i když samozřejmě přihlížíme

¹⁾ Rudé právo ze dne 8. dubna 1981.

i k teoretickým názorům autorů z některých jiných právních odvětví, zejména občanského práva i k názorům vyjádřeným autory z některých ostatních socialistických zemí.

Pokud se vymezuje pojem odpovědnosti v pracovním právu, nemůže se nepřihlédnout k vymezení tohoto pojmu ostatními právními odvětvími, zejména občanským právem, které se touto problematikou podrobně zabývalo. Jsme si ovšem plně vědomi skutečnosti, že odpovědnost není zdaleka pouze pojmem právním, ale že se jedná též o kategorii filosofickou, etickou, psychologickou, sociologickou, ekonomickou apod. Studie se zabývá touto problematikou pouze z hlediska právního, s vědomím toho, že jiné společenskovední disciplíny tento pojem chápou a vymezují jinak. Tuto skutečnost je třeba mít na paměti a není možno zaměňovat chápání a pojetí odpovědnosti v jednotlivých vědních disciplínách.²⁾

A) KONCEPCE ODPOVĚDNOSTI

Odpovědnost je historickou právní kategorií a je samozřejmé, že tento pojem měl různý obsah v jednotlivých společensko-ekonomických formacích. Rovněž je možno považovat za nesporné, že právníká odpovědnost se vyvíjí a mění svůj obsah i v průběhu téže společensko-ekonomické formace v závislosti na etapách jejího vývoje. S. N. Bratus považuje problematiku odpovědnosti za jeden z nejsložitějších problémů jak obecné teorie, tak i odvětvových právních věd.³⁾ Tento jeho závěr nepochybně platí i pro pracovní právo.

Pokud jde o vymezení pojmu odpovědnosti objevily se v právní teorii dvě rozdílné koncepce. Diskuse k této problematice byla vedena v převážné míře na půdě teorie občanského práva.

Zastánce jedné z těchto koncepcí V. Knapp považuje občanskoprávní odpovědnost za hrozbu sankcí. Vychází z toho, že se odpovídá za splnění povinnosti, že tedy ten, kdo je povinen, odpovídá za to, že svou povinnost splní a nikoli teprve ex post za to, že ji nesplnil. Podle V. Knappa odpovědnost vzniká současně se vznikem povinnosti a trvá spolu s ní latentně až do porušení povinnosti, kdy se latentní povinnost aktivizuje.⁴⁾

²⁾ I když je třeba si rovněž uvědomit, že zakotvení odpovědnosti do právního řádu je třeba zdůvodnit a chápat v širších souvislostech jiných vědních oborů. Obecně je třeba vycházet ze skutečnosti, že člověk není ve svém konání determinován do té míry, aby nebyl odpovědný za své činy. Svoboda se projevuje v odpovědnosti tím, že člověk se vymaňuje z nadvlády svých čistě pudových tendencí, uvědomuje si je, rozhoduje se, provádí volbu z alternativ, určuje své chování a odpovídá za ně. V psychologické literatuře se odpovědnost považuje za faktor či aspekt osobnosti, popřípadě složitější vlastnost či rys. K tomu srov. např. J. Hromátka: *Psychologie odpovědnosti*, Naše vojsko, Praha 1970, s. 15 a násl.

³⁾ Srov.: S. N. Bratus, *Juridičeskaja otvetstvennost i zakonnost*, Juridičeskaja literatura, Moskva 1976, s. 41.

⁴⁾ Srov. V. Knapp: *Některé úvahy o odpovědnosti v občanském právu*, Stát a právo I, Nakladatelství ČSAV, Praha 1956, s. 66 a násl.

Tato koncepce V. Knappa však nenašla v právní vědě většího počtu zastánců a naprostá většina ostatních autorů nepovažuje odpovědnost za hrozbu sankcí, ale za sankci samotnou následující po porušení práva. Za nejvýznačnějšího představitele této koncepce je považován Š. Luby podle něhož není možno souhlasit s chápáním odpovědnosti jako hrozby sankcí. Uvádí, že v takovém případě by totiž odpovědnost přestala být tím, za co se všeobecně i při různosti názorů na její podstatu pokládá a čím je v trestním právu, tj. následkem porušení právního vztahu a v důsledku toho by ztratila všechna represivní, reparační i satisfakční povahu a funkci a zůstala by jí jen povaha a funkce prevence. Dále uvádí, že nevidí žádného důvodu, zatěžovat odpovědností toho, kdo řádně splnil svůj závazek, a okolnost, že ten, kdo řádně splnil, vůbec nikdy neodpovídá, je samozřejmá. Š. Luby dále zdůrazňuje, že odpovědnost nastupuje po protiprávním zásahu do právního poměru a směřuje přímo k represí (v trestním právu) anebo k reparaci, případně k satisfakci (v občanském právu), reflexně k prevenci (v trestním i občanském právu).⁵⁾

Koncepce odpovědnosti nikoli jako hrozby sankcí, ale jako sankce samé je zastávána převážnou částí právní teorie, a to jak občanského práva, tak i ostatních právních odvětví včetně práva pracovního.⁶⁾

Určitým kompromisem mezi dvěma shora uvedenými koncepcemi se jeví názor M. Kalenské, podle níž odpovědnost jakožto právní kategorie má dvě fáze. První fáze nastává během primární povinnosti, kdy působí preventivně ochranně potencionální sankce za její porušení. V tomto období má být podle M. Kalenské působení odpovědnosti nejvyšší, a také tomu většinou tak je. Druhá fáze nastupuje při nesplnění primární povinnosti a projeví se zpravidla vznikem sankční povinnosti (uložením sankce) nebo sankčního vztahu.⁷⁾

⁵⁾ Srov. Š. Luby: Prevencia a zodpovednost v občanskom prave I, Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1958, s. 33 a násl.

⁶⁾ Srov. např. M. Knappová: Povinnost a odpovědnost v občanském právu, Akademia, Praha 1968, s. 1963, 174 a násl.; J. Švestka: Odpovědnost za škodu podle občanského zákoníku, Akademia, Praha 1966, s. 37 a násl.; Josef Eliáš: Majetková odpovědnost pracujících v Jednotném zemědělském družstvu, ČSAV, Praha 1961, s. 15; K. Witz: Závazek pracujícího k náhradě škody způsobené při výkonu zaměstnání, Orbis Praha 1961, s. 10; Československé hospodářské právo (vysokoškolská učebnice), kol. pod vedením S. Vaňka, Panorama, Praha 1979 (autor kapitoly P. Hajn), s. 180; Československé pracovní právo (vysokoškolská učebnice), J. Filo a kol.: Obzor Bratislava 1981 (autor kapitoly J. Filo), s. 495. Z právní teorie ostatních socialistických zemí např. O. E. Lejst uvádí, že právní odpovědnost je realizace sankcí, poté co bylo právo porušeno — srov. O. E. Lejst: Sankci v sovětskom prave, Gosjurisdat 1962, s. 47 a násl. Obdobně chápe pojem odpovědnosti dále např. S. N. Bratus: cit. publ., s. 98; E. S. Belinskij, V. E. Panjugin, Materialnaja otvetstvennost rabočich i služuščich, Juridičeskaja literatura, Moskva 1977, s. 6; E. A. Klenov, V. G. Malov: Materialnaja otvetstvennost rabočich i služuščich na predprijatii, Jurodičeskaja literatura, Moskva 1968, s. 11; M. Piekarski: Pracownicza odpowiedzialnośc odszkodowczca, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1976, s. 8 a W. Sanetra: Wina a odpowiedzialnośc pracowniczej, Acta universitatis Wratislaviensis, Panstwowe wydawnictwo naukowe, Warszawa—Wrocław 1975, s. 13.

⁷⁾ M. Kalenská a kol.: Československé pracovní právo (vysokoškolská učebnice),

Tato studie nemá v úmyslu se podrobněji zabývat těmito otázkami, neboť tato problematika byla již v teorii předmětem podrobného zkoumání, jak již shora uvedeno především vědy občanského práva. Nicméně vzhledem k tomu, že se rozdílný teoretický přístup k této problematice odráží negativně v právních normách včetně zákoníku práce v tom směru, že ani právní předpisy nepoužívají tohoto pojmu jednotně, považují za nutné učinit k této problematice alespoň několik stručných poznámek.

Autor této studie zastává spolu s převládající právní teorií názor, že odpovědnost je sankcí za porušení povinnosti a nikoli hrozba sankcí. Pojetí odpovědnosti jako hrozby sankcí znamená ve svých důsledcích směřování pojmů povinnost a odpovědnost. Hrozba sankcí je pojmově spjatá s povinností, kdežto odpovědnost znamená již realizaci sankce. Z uvedeného důvodu považují za diskusní i shora uvedené pojetí M. Kalenské, které je ve své podstatě pokusem překlenout rozpor dvou shora uvedených koncepcí. Je sice třeba připustit, že hrozba sankcí může být potenciální (latentní) fází odpovědnosti. Tato fáze však pouze znamená možnost, že v případě porušení dojde ke vzniku odpovědnosti. V žádném případě nejde však o odpovědnostní vztah, neboť tato potenciální fáze odpovědnosti existuje mimo právní vztah, který vzniká až porušením povinnosti. Potenciální fáze odpovědnosti nemá také žádnou právní relevanci, neboť není možno z tohoto titulu požadovat nic více a nic jiného než z titulu existující povinnosti.⁸⁾ Právní následky nastávají až po porušení povinnosti, kdy také dochází ke vzniku odpovědnostního vztahu. To znamená, že za odpovědnost ve vlastním slova smyslu považujeme pouze druhou fázi

Panorama, Praha 1980 (autorka hlavy M. Kalenská), s. 280–281. Uvedená autorka ve svých dřívějších pracích, pokud vymezovala pojem kárné odpovědnosti, tak ji jednoznačně chápala jako hrozbu, že pracovníku bude za porušení pracovní kázně uloženo kárné opatření. Srov. např. M. Kalenská: K některým otázkám kárné odpovědnosti, Právní obzor 6/1966, s. 536 a shodně také ve své monografii Socialistická pracovní kázeň, ČSAV, Praha 1966, s. 125.

M. Kalenská také dospěla k závěru, že pojem odpovědnosti je v legislativě nadbytečný. Jednak snižuje srozumitelnost právní normy, protože se musí vykládat, ač by mohl být nahrazen pojmem jasným. Při použití pojmu „odpovídá za splnění, za uspokojení“ atp. jen u některých povinností, může docházet ke snižování významu ostatních povinností, kde odpovědnost zdůrazněna není. Srov. M. Kalenská: K některým otázkám kárné odpovědnosti, Právní obzor 6/1966, s. 594.

Autor této studie se zcela neztotožňuje se stanoviskem, že pojem odpovědnosti je v legislativě nadbytečný. Skutečností však je, že tento pojem není v legislativě vždy jednoznačně používán, jak o tom bude dále podrobněji uvedeno. Naprosto je však možno souhlasit s tím, že používání odpovědnosti ve smyslu, že se odpovídá za splnění je nevhodné a snižuje význam odpovědnosti. Je však třeba dojít k závěru, že takovéto legislativní zakotvení odpovědnosti je důsledkem chápání odpovědnosti jako hrozby sankcí, což ve svých důsledcích umožňuje závěr, že existuje-li právní povinnost, pak také existuje hrozba sankcí, aby tato povinnost byla splněna a je možno tak dojít k tomu, že pracovník odpovídá za splnění povinností. Soudíme tedy, že pojem odpovědnosti není v legislativě nadbytečný, pouze je legislativou používán nejednotně ve dvojím smyslu, což v zásadě odpovídá dvěma shora uvedeným koncepcím odpovědnosti.

⁸⁾ Srov. M. Knappová: cit. publ., s. 174.

uvedenou M. Kalenskou, která nastává až po porušení povinnosti. Z tohoto pojetí také vycházíme v další části této studie. Sama M. Kalenská také uvádí, že v první fázi působí pouze potencionální sankce za porušení povinnosti a bereme-li odpovědnost jako druh sankce, jak o tom bude pojednáno v další části práce, pak jde-li o potencionální sankci, může jít též pouze o potencionální odpovědnost.

B) POJETÍ ODPOVĚDNOSTI V ČESKOSLOVENSKÉM ZÁKONÍKU PRÁCE

V československém zákoníku práce je pojem odpovědnost používán ve dvojím smyslu. V legislativě se tak promítají obě shora uvedené koncepce odpovědnosti. Podle našeho názoru správně používá zákoník práce pojem odpovědnosti ve své druhé části hlavě osmé, která upravuje problematiku náhrady škody. V hlavě páté části druhé zákoníku práce, která upravuje bezpečnost a ochranu při práci, se však můžeme setkat s tím, že zákoník práce ztotožňuje pojem odpovědnosti s povinností.⁹⁾

Tak je tomu v § 133 odst. 3 zákoníku práce kde se uvádí: „Za plnění úkolů organizace v péči o bezpečnost o ochranu zdraví při práci *odpovídají* vedoucí pracovníci na všech stupních řízení v rozsahu svých funkcí. Tyto úkoly jsou rovnocennou a neoddělitelnou součástí jejich pracovních povinností.“ Zde tedy v zákoníku práce ztotožňuje pojem povinnost s pojmem odpovědnost a dokonce oba tyto pojmy používá v jediném odstavci, takže toto nesprávné použití pojmu odpovědnost o to více vyniká. V první větě tohoto ustanovení mělo správně být podle našeho názoru uvedeno, že vedoucí pracovníci na všech stupních řízení v rozsahu svých funkcí jsou *povinni* zajišťovat plnění úkolů organizace v péči o bezpečnost a ochranu zdraví při práci. Zákoník práce zde použil nesprávně pojmu odpovědnost a povinnost jako synonyma, a to přesto, že v § 74 odst. 1 písm. c), kde jsou upraveny základní povinnosti vedoucích pracovníků se správně uvádí, že vedoucí pracovníci jsou *povinni* zajišťovat bezpečnost a ochranu zdraví při práci. Ve shora uvedeném případě vedoucí pracovníci neodpovídají za zajišťování plnění úkolů na úseku bezpečnosti a ochrany zdraví při práci, ale samozřejmě budou odpovídat v případě, že tuto svoji povinnost porušili, tzn., že odpovědnost je dána pouze v případě, že dojde k porušení povinnosti. Obdobně je i v prováděcím vládním nařízení k zákoníku práce v části upravující bezpečnost a ochranu zdraví při práci použito na několika místech nesprávně pojmu odpovědnost. Jedná se např. o § 36 odst. 3, § 37 odst. 1 a § 39 odst. 1 nařízení vlády ČSSR č. 54/1975 Sb., kterým se

⁹⁾ Toto nesprávné používání pojmu odpovědnost se ovšem objevuje i v normách jiných právních odvětví. M. Knappová v této souvislosti uvádí, že nedostatkem naší právní úpravy je neobyčejné plýtvání slovem odpovědnost, kterého se zejména v hospodářském zákoníku používá zcela nesprávně jako synonyma pro právní povinnost a nejednou i velmi frázovitě. I občanský zákoník v části sedmé o dědění na jedinou v rozporu s běžnou terminologií ostatních svých částí používá pojmu odpovědnost ve smyslu povinnosti. Srov. M. Knappová: cit. publikace, s. 178.

provádí zákoník práce. Ve všech těchto ustanoveních je nesprávně použito pojmu odpovědnost namísto povinnost, a to přesto, že v následujících ustanoveních je zase použito v obdobné souvislosti povinnost. Tak např. § 39 odst. 1 cit. nařízení vlády uvádí, že vedoucí nadřízených organizací jsou též odpovědní za koordinování a řízení péče o bezpečnost a ochranu zdraví při práci..., zatímco správně mělo být uvedeno, že jsou povinni koordinovat a řídit péči o bezpečnost..., resp., že jsou povinni zajišťovat koordinování a řízení péče o bezpečnost... Přitom odstavec 2 téhož ustanovení již správně uvádí, že vedoucí ústředních orgánů jsou také povinni zabezpečovat, aby se výzkum a vývoj zaměřoval i na otázky bezpečnosti a ochrany zdraví při práci.¹⁰⁾

Ze shora uvedených příkladů je zřejmé, že v zákoníku práce i v prováděcím vládním nařízení se projevuje koncepční neujasněnost pojmu odpovědnost. Zákoník práce a prováděcí nařízení vlády na některých místech zcela náhodně a v rozporu s terminologií svých ostatních částí používají pojmu odpovědnost namísto pojmu povinnost. Takováto situace je nežádoucí, neboť plýtvání odpovědností v právních normách a její směšování s povinnostmi oslabuje vědomí skutečné odpovědnosti, jako sankce za porušení povinnosti.

C) ODPOVĚDNOST A DONUCENÍ

Pro právní odpovědnost je charakteristická její vynutitelnost státním nebo s ním srovnatelným společenským donucením. To znamená, že odpovědnost v právním slova smyslu je součástí státního donucení ke splnění porušené povinnosti, jde o splnění právní povinnosti pod nátlakem, popř. hrozbou státního donucení. Pokud by se státní donucení nemohlo použít ke splnění porušené povinnosti, resp. splnění nové odpovědnostní povinnosti vzniklé v důsledku porušení primární povinnosti, nebylo by možno mluvit o odpovědnosti v právním slova smyslu. V takovém případě by mohlo jít např. o morální odpovědnost.

S. N. Bratus zastává dokonce názor, že právní odpovědnost je zvláštní druh povinnosti plněné z donucení, jestliže osoba (občan nebo organizace),

¹⁰⁾ Obdobně zákoník práce nesprávně používá pojmu odpovědnost též v § 20 odst. 4, který upravuje kolektivní smlouvy a dále v § 116 odst. 4. Zákoník práce se však bohužel nevyvaroval nesprávného užití pojmu odpovědnost ani ve své druhé části hlavně osmé, která upravuje náhradu škody. Tak v § 176 odst. 1 zákoníku práce se uvádí „Převzal-li na základě dohody o hmotné odpovědnosti pracovník odpovědnost za svěřené hotovosti, zboží, zásoby materiálu nebo jiné hodnoty, které je povinen vyúčtovat, odpovídá za vzniklý schodek“. Zde tedy v jedné větě se mluví „o odpovědnosti za svěřené hotovosti, ...“ a „o odpovědnosti za schodek“. Přitom o odpovědnosti za svěřené hotovosti je možno mluvit v právním slova smyslu pouze jako o potencionální odpovědnosti, neboť skutečná odpovědnost nastupuje pouze pokud dojde ke schodku. Jestliže ke schodku nedojde, pak i když pracovník má uzavřenu dohodu o hmotné odpovědnosti, nebude samozřejmě odpovídat, protože dalším předpokladem odpovědnosti je vznik škody, t. j. v daném případě schodek na hodnotách svěřených k vyúčtování.

která má tuto povinnost ji nesplní dobrovolně. Právní odpovědnost pak definuje jako státním donucením zajištěné splnění povinnosti.¹¹⁾

Podle jeho názoru odpovědnost nastupuje teprve v tom případě, kdy nedojde k dobrovolnému plnění a použije se donucení. Uvádí, že nelze souhlasit s tvrzením, že povinnost nahradit škodu je sama o sobě odpovědností, která může být uskutečněna bez zásahu státních orgánů, tj. dobrovolně. Právní odpovědnost jako realizace sankce právní normy vzniká jako následek aktu aplikace této normy kompetentním právo aplikujícím orgánem v souvislosti s porušením práva, a odpovědnost nelze směšovat ani s jednostrannou realizací svého subjektivního práva oprávněnou osobou, ani s dobrovolným splněním povinnosti.¹²⁾

S tímto shora uvedeným názorem není možno podle našeho názoru souhlasit. V předcházejících částech této studie je uvedeno, že odpovědnost je sankcí za porušení právní povinnosti. Aby bylo možno mluvit o odpovědnosti v právním slova smyslu, je třeba státního donucení resp. hrozby státního donucení, aby byla zajištěna realizace sankce. Ovšem, jestliže odpovědný subjekt svoji odpovědnostní povinnost splní dobrovolně, např. dobrovolně nahradí vzniklou škodu apod., nevidíme důvodu, proč by v takovém případě nemělo jít o odpovědnost. Na rozdíl od S. N. Bratuse se domníváme, že např. povinnost nahradit škodu je sama o sobě odpovědnostní povinností, která vzniká při naplnění předpokladů odpovědnosti, kterými jsou zpravidla vznik škody, porušení povinnosti, příčinná souvislost mezi vznikem škody a porušením povinnosti a popř. též zavinění. Splnění této odpovědnostní povinnosti je zajišťováno státním donucením, ale jestliže odpovědný subjekt pod hrozbou tohoto státního donucení bude plnit dobrovolně, pak stejně jde o plnění odpovědnostní povinnosti. Také v tomto případě došlo k realizaci sankce, i když k dobrovolné realizaci. Použití státního donucení není tedy předpokladem odpovědnosti, ale soudíme, že může být pouze důsledkem, který nastane v případě, že odpovědný subjekt svoji odpovědnostní povinnost nesplní dobrovolně.

Odlišná situace ovšem nastává v těch případech, kdy vztah, který byl porušen, nebyl vybaven potencionální odpovědností, tzn. neexistovala ani hrozba sankcí za porušení tohoto vztahu a tím méně je tedy možno při jeho porušení sankci použít. Tyto vztahy také nepodléhají ochraně státního donucení a nejde tedy o odpovědnostní vztahy.

¹¹⁾ Srov. S. N. Bratus: cit. publ. např. s. 4 a s. 69 a s. 85.

¹²⁾ Srov. tamtéž s. 95. Zdá se, že do určité míry zastáncem obdobného názoru je i V. N. Smirnov, který uvádí, že odpovědnost je následkem porušení práva a výsledkem donucující činnosti státu vůči osobě, která se dopustila tohoto narušení práva. Srov. V. N. Smirnov: Pracovní kázeň v SSSR, Práce, Praha 1977, s. 83. Odlišný názor zaujal J. Macur, který správně uvádí, že právní odpovědnost není faktické násilí, ale povinnost strpět fyzické donucení, stejně jako odpovědností není faktické poskytnutí náhrady škody, ale povinnost k této náhradě. Drtivá většina odpovědnostních právních vztahů se realizuje podle jeho názoru bez ingerence fyzického donucení a mnohdy je plněna i zcela dobrovolně (hrozba sankcí se neuplatňuje jako rozhodující faktor). Srov. J. Macur: Odpovědnost a zavinění v občanském právu, Universita J. E. Purkyně, Brno, 1980, s. 49.

Š. Luby uvádí, že jde o závazky, z kterých nevzniká nárok, tj. které nejsou vynutitelné žalobou ani jiným způsobem uplatnění pomoci státní moci.¹³⁾ V oblasti pracovního práva nás v této souvislosti zajímají promlčené nároky např. na náhradu škody. Jestliže dojde k promlčení takového nároku, pak zde již není dána odpovědnostní povinnost, resp. zaniká odpovědnostní vztah, ovšem pouze v tom případě, jestliže se ten, vůči němuž nárok promlčuje, promlčení dovolá (srov. § 261 odst. 1 zákoníku práce).¹⁴⁾

D) ODPOVĚDNOSTNÍ PRÁVNÍ VZTAH

Odpovědnost je zvláštním druhem povinnosti. Je povinností kvalifikovanou, která vzniká z protiprávního porušení právního vztahu. V literatuře bývá také označována jako odpovědnostní povinnost.¹⁵⁾ Vždy jde o povinnost sekundární, která co do svého vzniku předpokládá existenci primární právní povinnosti a její porušení.

V právní teorii převládá názor, že se vznikem odpovědnosti současně vzniká nový právní vztah, který bývá označován jako odpovědnostní. Š. Luby při zdůvodnění tohoto stanoviska vychází z toho, že odpovědnost jako každá jiná povinnost musí patřit k obsahu nějakého právního poměru. Oprávnění na straně poškozeného a odpovědnostní povinnost odpovědného subjektu tvoří obsah právního poměru, který vzniká na základě protiprávního porušení potencionální odpovědností vybaveného právního vztahu, a který můžeme nazvat odpovědnostním právním vztahem jednak vzhledem na závislost jeho vzniku od potencionální odpovědnosti, jednak vzhledem na to, že jeho obsah je charakterizovaný především odpovědností, odpovědnostní povinností.¹⁶⁾

Stanovisko, že vznik odpovědnostní povinnosti současně znamená i vznik nového odpovědnostního právního vztahu převládá nejen v československé nauce občanského práva,¹⁷⁾ ale též i ve vědě pracovního práva. Tak např. M. Kalenská uvádí, že vzhledem k relativní samostatnosti a bohatosti obsahu vztahů při realizaci kárné odpovědnosti a hmotné odpovědnosti, označujeme tyto vztahy jako vztahy odpovědnostní. Vznikají jako vztahy odvozené od základních pracovněprávních vztahů, a to v případě, že dojde k porušení pracovní kázně jako vztahy kárné odpovědnosti a při vzniku škody vztahy hmotné odpovědnosti. K posledně jmenovaným přiřazuje též

¹³⁾ Srov. Š. Luby: cit. publ., s. 39.

¹⁴⁾ Závazky od počátku nežalovatelné (tzn. naturální závazky) jsou závazky ze hry nebo sázky uzavřené mezi občany a vrácení peněz do hry nebo sázky půjčených (srov. § 455 odst. 2 občanského zákoníku). Š. Luby k tomu uvádí, že při těchto závazcích je vyloučená potencionální odpovědnost a tedy možnost vzniku odpovědnosti za jejich porušení. Srov. Š. Luby tamtéž.

¹⁵⁾ Srov. např. tamtéž: s. 43 a M. Knappová, cit. publ.: s. 175.

¹⁶⁾ Srov. Š. Luby: cit. publ., s. 44.

¹⁷⁾ Srov. např. M. Knappová: cit. publikace, s. 175.

vztahy, jejichž předmětem je vrácení neoprávněného majetkového prospěchu.¹⁸⁾

Odlišné stanovisko zaujal S. N. Bratus, který uvádí, že odpovědnost není právním vztahem, ale atributem, vlastností povinnosti v tom stadiu její realizace, kdy se neplní dobrovolně, a proto se používá státní donucení. Konstrukce odpovědnosti jako právního vztahu se mu jeví jako umělá, neboť nový právní vztah podle něho nevzniká, když nastává odpovědnost, ale realizuje se právní vztah, jehož obsahem je buď dříve existující povinnost nebo nová povinnost vzniklá v souvislosti s porušením práva.¹⁹⁾

Skutečností nesporně je, že není možno položit rovnítko mezi odpovědností a právní vztah. Odpovědnost, jakožto zvláštní druh povinnosti samozřejmě nemůže být sama o sobě právním vztahem, ale odpovědnost je obsahem zvláštního odpovědnostního vztahu. Je skutečností, že ve většině případů odpovědnostní vztah bude vznikat mezi těmito subjekty mezi nimiž již určitý právní vztah existuje. V oblasti pracovního práva dokonce odpovědnostní vztah ani nemůže zásadně vznikat bez předcházející existence základního pracovněprávního vztahu. Ovšem odpovědnostní vztah, který vzniká jak jsme již uvedli shora v okamžiku, kdy byla porušena primární povinnost, tj. současně se vznikem odpovědnosti, je ve své další existenci relativně nezávislý na tomto základním pracovněprávním vztahu. Tak např. jestliže v době trvání pracovního poměru došlo ke vzniku škody a byly splněny předpoklady odpovědnosti jedné ze stran pracovního poměru, pak odpovědnostní vztah může trvat samostatně i po skončení základního pracovněprávního vztahu, tj. po skončení pracovního poměru. S. N. Bratus vychází podle našeho názoru ne zcela správně ze skutečnosti, že odpovědnost je vlastností povinnosti, přitom jak jsme již uvedli, je odpovědnost zvláštním kvalifikovaným druhem povinnosti.

Domníváme se, že S. N. Bratus dochází k tomuto závěru také z toho

¹⁸⁾ Srov. M. Kalenská a kol.: Československé pracovní právo, Panorama, Praha 1980 (autor hlavy M. Kalenská), s. 281. Obdobné pojetí též Československé pracovní právo, J. Fillo a kol.: Obzor Bratislava 1981, s. 122 (autor kapitoly J. Pavlátová) a s. 495 (autor kapitoly J. Filo); E. S. Belinskij, V. E. Panjugin: cit. publ., s. 6.

¹⁹⁾ Srov. S. N. Bratus: cit. publ., s. 102. V československé pracovní právní teorii E. Novotná uvádí, že z hlediska teoretického ani praktického není nutné spatřovat v úpravě otázek disciplinární a materiální odpovědnosti samostatné právní vztahy. Konstatuje, že pracovní zákonodárství socialistických zemí tyto otázky neupravuje jako samostatné vztahy (jejich obsah by zdaleka nebyl tak bohatý jako obsah pracovního směru), nýbrž se jimi zabývá v rámci úpravy pracovního poměru. Srov. E. Novotná: Pojetí obsahu pracovního poměru v socialistickém pracovním právu, Právní obzor 8/1975, s. 775.

Domníváme se, že odpovědnost není součástí obsahu pracovního poměru, ale nastupuje až v případě, kdy povinnosti z pracovního poměru byly porušeny. Navíc v rámci částí, které upravují pracovní poměr obsahují socialistické kodexy řadu ustanovení, které bezpochyby netvoří obsah pracovního poměru. Tak je tomu např. podle československého zákoníku práce v případě § 34, odst. 1 a 2, který upravuje vztahy při uzavírání rámcové pracovní smlouvy mezi dvěma organizacemi a v části upravující odpovědnost za škodu např. § 201, odst. 1 a 2, který upravuje vztahy mezi organizací, která poškozenému nahradila škodu a jinými subjekty.

důvodu, že za odpovědnost považuje již pod donucením splněnou povinnost.²⁰⁾ Toto vymezení odpovědnosti jej přivádí až k názoru o neexistenci zvláštního odpovědnostního právního vztahu. Sám přitom připouští, že když nastává odpovědnost, realizuje se právní vztah, jehož obsahem je buď dříve existující povinnost nebo nová povinnost, vzniklá v souvislosti s porušením práva. Zde se opět dopouští určité nepřesnosti, neboť vznik odpovědnosti znamená vždy vznik nové odpovědnostní povinnosti, která nebyla součástí předchozího právního vztahu. Jestliže dojde tedy při porušení primární povinnosti ke vzniku nové sekundární odpovědnostní povinnosti, je tato vždy odlišná od primární povinnosti a zakládá specifický právní vztah, tj. odpovědnostní vztah.

E) VZTAH ODPOVĚDNOSTI A SANKCE

Pro vymezení pojmu odpovědnosti má důležitý význam též vzájemný vztah odpovědnosti a sankce. Převažující většina autorů považuje odpovědnost za sankci. Podle některých z nich je sankce širší pojem než odpovědnost a odpovědnost je tedy jedním z druhů sankcí.²¹⁾

Naproti tomu někteří autoři v podstatě ztotožňují pojem odpovědnost a sankce.²²⁾

²⁰⁾ Kritiku tohoto názoru jsme provedli již v předcházející části této studie.

²¹⁾ Tak např. M. Knappová uvádí, že občanskoprávní odpovědnost, byť jejím základem je civilní sankce, není pojmově s civilní sankcí totožná. Nikoli totiž každá civilní sankce je občanskoprávní odpovědností, nýbrž pouze ta, která spočívá ve vzniku sankční povinnosti, tj. odpovědnosti povinnosti, která je ve vztahu k porušené primární povinnosti sama povinností sekundární. Občanskoprávní odpovědnost považuje tedy za jednu (a to v praxi zdaleka nejdůležitější) občanskoprávní sankci, která spočívá ve vzniku sekundární (sankční, odpovědnostní) povinnosti toho, kdo porušil svou povinnost primární. Srov. M. Knappová: cit. publ., s. 198 a Československé občanské právo (vysokoškolská učebnice), kol. za red. V. Knappa a Š. Lubyho: Svazek I., Orbis, Praha 1974, s. 506 (autor hlavy M. Knappová). J. Eliáš k tomu uvádí, že každá odpovědnost je sankce za protiprávní úkon, zdaleka však ne každá sankce protiprávnosti je odpovědnost. Srov. J. Eliáš: Společensko-ekonomické základy socialistického občanského práva, ČSAV, Praha 1970, s. 109. V sovětské literatuře je možno v této souvislosti se setkat s názorem, že pokud sankci chápeme jako určitý prostředek právní odpovědnosti, tak sankce chápáná v tomto smyslu je pouze jedním z druhů sankce právní normy. Srov. Chozajstvennoe pravo, pod red. V. P. Gribanova a O. A. Krasavčikova: Juridičeskaja literatura, Moskva 1977, s. 448.

²²⁾ Tak např. Š. Luby dochází k názoru, že občanskoprávní odpovědnost a občanskoprávní sankce je to samé a totožné s povinností, kterou je možno nazvat odpovědností nebo sankční povinností. Srov. Š. Luby: cit. publ., s. 43. Obdobně J. Švestka dospívá k závěru, že nepříznivý právní následek předvídaný sankční složkou příslušné občanskoprávní normy lze obecně nazvat odpovědností podle hmotného občanského práva neboli také sankcí. Srov. J. Švestka: Odpovědnost za škodu podle občanského zákoníku, Academia, Praha 1966, s. 37. V poslední době obhajuje tento názor také J. Macur, který uvádí, že vznik občanskoprávní sankce a vznik právní odpovědnosti spadá v jedno. Usuzuje, že nelze dokázat uplatnění takových občanskoprávních sankcí, které by neměly za následek vznik občanskoprávní odpovědnosti. Srov. J. Macur: cit. publ., s. 63.

Považujeme za správnější první z obou uvedených názorů a soudíme, že odpovědnost je pouze jedním z druhů sankcí. Domníváme se totiž, že nemůžeme každou sankci obsaženou v právní normě ztotožňovat s odpovědností. Tak např. podle § 44 odst. 1 zákoníku práce výpověď musí být dána písemně a doručena druhému účastníku, jinak je neplatná. Neplatnost je zřejmě třeba považovat za sankci, kterou právní norma ukládá za nedodržení formy právního úkonu, kterou zákoník práce stanoví. V daném případě však na základě této sankce nevzniká druhému subjektu nová odpovědnostní povinnost a nemění se primární povinnost (tj. buď přidělovat práci nebo práci vykonávat, podle subjektu, který pracovní poměr neplatně rozvázal), i když tato primární povinnost je procesně vynutitelná za použití státního donucení. To znamená, že v tomto případě existuje sankce, ale nedochází ke vzniku odpovědnosti, odpovědnostního vztahu. I když je třeba si uvědomit, že odpovědnostní povinnost může i v tomto případě vznikat při splnění dalších předpokladů. Tak např. § 61 odst. 1 zákoníku práce stanoví, že dala-li organizace pracovníku neplatnou výpověď nebo zrušila-li s ním neplatně pracovní poměr okamžitě nebo ve zkušební době a oznámil-li pracovník organizaci, že trvá na tom, aby ho dále zaměstnávala, jeho pracovní poměr trvá i nadále a organizace je povinna poskytnout mu náhradu mzdy. Sankce poskytovat náhradu mzdy je již novou povinností, a to odpovědnostní povinností. Obdobně pokud neplatně rozvázal pracovní poměr pracovník a organizace mu oznámí, že trvá na tom, aby dál konal svou práci a pracovník nevyhoví této její výzvě, může organizace na něm požadovat náhradu škody, která jí tím vznikla (srov. § 62 odst. 1 a § 179 zákoníku práce). Povinnost nahradit škodu bude samozřejmě odpovědností, tj. zvláštním druhem sankce.

F) OBSAH ODPOVĚDNOSTNÍ POVINNOSTI

O odpovědnost jde pouze tehdy, jak již na to bylo poukázáno shora, kdy vzniká sekundární — odpovědnostní povinnost, jako následek porušení primární povinnosti. To znamená pouze v těch případech, kdy dochází ke změně právního postavení narušitele práva. Tato změna spočívá vždy ve zhoršení jeho právního postavení.²³⁾ Odpovědnému subjektu vzniká povinnost snášet nepříznivé důsledky předvídané právem, které jsou odlišné od původní primární povinnosti.²⁴⁾

²³⁾ E. A. Klenov a V. G. Malov uvádějí, že právní odpovědnost je především odplatou, postihem, trestem, a to má v právnickém slova smyslu místo pouze tehdy, pokud se zhoršuje právní postavení narušitele práva. Srov. E. A. Klenov, V. J. Malov: cit. publ., s. 11. J. Švestka když vymezuje právní podstatu majetkoprávní odpovědnosti, pak rovněž uvádí, že jí je nová (někdy též označovaná i jako sekundární či retrospektivní) majetkoprávní povinnost, která vznikla porušením původní (primární) povinnosti, resp. že za odpovědnost je možno označit nepříznivý majetkoprávní následek, který spočívá ve vzniku nové majetkoprávní povinnosti a jenž je předmětem sankční složky příslušné normy. Srov. J. Švestka: Odpovědnost za vady podle čs. socialistického práva, Universita Karlova Praha 1976, s. 68 a 69.

²⁴⁾ Podle V. N. Smirnova právní odpovědnost v sobě zahrnuje souhrn objektivních

Odpovědnostní povinnost směřuje jednak k dání něčeho (což je převažující), dále k jednání anebo k opomenutí nebo snášení něčeho povinným subjektem.²⁵⁾ Mezi posledně uvedené je možno zahrnovat např. i povinnost snášet rozvázání pracovního poměru, ať již výpovědí nebo okamžitým zrušením. V těchto případech ovšem nepůjde vždy o odpovědnostní povinnost.

Odpovědnost nastává jen tak, jak již shora uvedeno dojde-li ke vzniku nové odpovědnostní povinnosti.²⁶⁾ V praxi jde o tyto případy:

a) Kdy v důsledku porušení primární povinnosti vznikne nová odpovědnostní povinnost a přitom primární povinnost trvá dál (toto jsou případy nejtypičtější jak pro kárnou odpovědnost, tak i pro odpovědnost za škodu) nebo

b) kdy v důsledku porušení primární povinnosti vznikne nová odpovědnostní povinnost a přitom primární povinnost zanikne (např. v pří-

oprávnění a povinností, které představují pro narušitele práva konkrétní rozsah povinností snášet újmu, zkrácený rozsah pozitivních oprávnění, ale rovněž řadu zvláštních oprávnění jako státem stanovených záruk osobnosti v procesu aplikace státního donucení vůči ní.

Kárnou odpovědnost pak definuje jako povinnost strpět újmu osobní, organizační nebo majetkovou nebo újmu v právním postavení pracovníka, který se dopustil narušení pracovní kázně, která je charakterizována zvláštním souhrnem subjektivních povinností a oprávnění, ztrátou vážnosti v očích správy a kolektivu, které se vytvořily jako výsledek použití kárných opatření kárnou mocí, jakožto výrazem právního a společenského odsouzení narušitele pracovní kázně a jeho protiprávního jednání. Srov. N. V. Smirnov: cit. publ., s. 87 a násl.

²⁵⁾ K tomu podrobněji Š. Luby: cit. publ., s. 40 a násl.

²⁶⁾ K této problematice podrobněji srov. M. Knappová: Povinnost a odpovědnost v občanském právu, Academia, Praha 1968, s. 180 a násl. M. Knappová nejprve vychází z občanskoprávních následků porušení právní povinnosti, které jsou podle ní zejména:

- a) perpetuace povinnosti primární a její opření o nový důvod,
- b) změna primární povinnosti co do její dospělosti,
- c) vznik nové (sekundární) povinnosti,
- d) přechod nebezpečí nahodilých zkázy, ztráty a poškození věci,
- e) neplatnost právního úkonu,
- f) ztráta práva resp. skutečnost, že právo, které by jinak vzniklo, nevznikne,
- g) možnost vynucení splnění povinnosti fyzickým násilím (exekucí).

V další části své práce autorka vymezuje občanskoprávní sankce, za něž považuje následky uvedené shora pod písm. b) až f). A konečně z těchto pěti typů civilních sankcí vyloučila jako občanskoprávní odpovědnost jediný (v praxi ovšem daleko nejčastější), a to vznik nové (sekundární) povinnosti.

V této studii nepovažujeme za nutné tento závěr dále dokazovat a odkazujeme v tomto směru na zdůvodnění této téze M. Knappovou v uvedené práci. Poněkud odlišný názor má ovšem J. Švestka, který rozlišuje odpovědnost ve smyslu hmotného práva a odpovědnost ve smyslu procesního práva, pod níž chápe prostředky státně donucující povahy, použité aplikujícími mocenskými orgány. Tyto nastupují zásadně tam, kde povinný subjekt neplnil svou právní povinnost dobrovolně a její plnění musilo být proto vynuceno autoritativním způsobem. Konkrétně uvádí, že jde o rozhodnutí, jakožto procesní sankci prvního stupně, a dále o výkon rozhodnutí — exekuci, jakožto procesní sankci druhého stupně. Srov. J. Švestka: Odpovědnost za vady podle čs. socialistického práva, Universita Karlova Praha 1976, s. 69.

padech, kdy organizace s pracovníkem neplatně zruší pracovní poměr okamžitě nebo ve zkušební době a pracovník netrvá na tom, aby ho organizace dále zaměstnávala; v uvedeném případě zaniká primární povinnost organizace přidělovat práci podle pracovní smlouvy, ale vzniká nová odpovědnostní povinnost poskytnout pracovníkovi náhradu ve výši průměrného výdělku za dobu výpovědní lhůty — srov. § 61 odst. 3 zákoníku práce).

Z dosud uvedeného je patrné, že za odpovědnost nemůžeme považovat např. případy, kdy organizace pracovníkovi protiprávně buď vůbec nevyplatí mzdu nebo mu ji poskytne v nižší výši. Je pravdou, že pracovník si na organizaci může vynutit, a to i za pomoci státního donucení vyplacení mzdy, ovšem chybí zde podstatný rys odpovědnosti — nejde totiž o novou sekundární povinnost, ale pouze o procesní vynutitelnost primární povinnosti.²⁷⁾

Vymezujeme-li právní odpovědnost od ochrany subjektivních práv prostředky donucení, které směřují ke splnění do porušení práv již existujících povinností, je třeba si uvědomit, že přesnou hranici můžeme vést jen velmi obtížně. Rozhodujícím kritériem pro nás zůstává, že obsahem odpovědnosti je vždy nová sekundární povinnost.

G) ODPOVĚDNOST A PORUŠENÍ POVINNOSTI

V předchozí části studie bylo uvedeno, že ne při každém porušení povinnosti vzniká odpovědnost. Na druhou stranu z předchozích částí je také zřejmé, že odpovědnost může vzniknout jen tehdy, je-li porušena povinnost. Jde-li o odpovědnost v právním slova smyslu je jejím předpokladem vždy porušení právní povinnosti.

V teorii se lze setkat s názorem, že předpokladem odpovědnosti je vždy zavinění, a že pokud není dáno zavinění, není možno mluvit o odpovědnosti.²⁸⁾ Tento názor nenašel většího počtu zastánců a neztotožňuje se s ním ani autor této studie.

Poněkud jiná je však otázka, která vyvstává v souvislosti s náhradou škody v těch případech, kdy povinnost k náhradě škody nejenže vzniká bez ohledu na zavinění, ale dokonce i bez ohledu na to, zda došlo k porušení právní povinnosti či nikoliv. Je sice pravdou, že i v těchto případech škoda zpravidla vznikne v důsledku porušení právní povinnosti, ale nemusí tomu tak být vždy (např. škoda může být způsobena působením přírodních sil), a otázka zda ke škodě došlo porušením povinnosti

²⁷⁾ K shodnému závěru dochází také E. A. Klenov, V. G. Malov: cit. publ., s. 11. Tito autoři tento závěr zdůvodňují ovšem poněkud odlišnou argumentací, když uvádějí, že vynucené získání mzdy od organizace nemůže být považováno za odplatu, postih, trest, a proto nejde o odpovědnost.

²⁸⁾ Tak G. K. Matvjejev uvádí, že objektivní odpovědnost (tj. v těch případech, kdy schází zavinění) by se neměla nazývat odpovědností, ale mělo by se mluvit o povinnosti nahradit škodu nebo zaplatit pokutu. Srov. G. K. Matvjejev: Osnovnija graždanskopravovoj otvetsvennosti, Moskva 1970, s. 6–7.

je právě irelevantní. V těchto případech jde o povinnost nahradit škodu vzniklou působením určité kvalifikované škodné události.

M. Knappová v této souvislosti uvádí, že někdy se za objektivní odpovědnost považuje i povinnost k náhradě škody způsobené událostí (tj. přírodním děním), aniž vůbec došlo k porušení právní povinnosti (tedy odpovědnost za porušení subjektivního práva, k němuž došlo bez porušení subjektivní povinnosti).²⁹⁾

Zákoník práce používá povinnost nahradit škodu bez ohledu na porušení právní povinnosti poměrně široce, v těch případech, kdy škoda byla způsobena pracovníkovi. Kromě obecné odpovědnosti organizace za škodu způsobenou pracovníkovi (§ 187–§ 189 zákoníku práce), ve všech dalších případech, kdy organizaci vzniká povinnost nahradit pracovníkovi škodu, zákoník práce nevyžaduje porušení právní povinnosti. Jde o škodu způsobenou při pracovních úrazech a nemocech z povolání (§ 190–§ 203 zákoníku práce), dále o škodu vzniklou na odložených věcech (§ 204 zákoníku práce) a konečně o věcnou škodu při odvracení škody hrozící organizaci (§ 205 zákoníku práce).

Povinnost organizace nahradit škodu i v posledně uvedených případech zařadil zákoník práce do oddílu třetího hlavy osmé části druhé, který je nazván „Odpovědnost organizace“. Zákoník práce používá i v případech povinnosti organizace nahradit škodu bez ohledu na porušení právní povinnosti pojmu odpovědnost.

Z teoretického hlediska, vyjdeme-li ze závěrů, které byly učiněny v předchozích částech, je zřejmé, že odpovědnost není dána v případě, kdy se nevyžaduje porušení povinnosti. Pojmově je nelogické, aby subjekt odpovídal za škodu, která byla způsobena škodnou událostí. Ve skutečnosti to vede ke znevažování pojmu odpovědnost a k zeslabování působení odpovědnosti v právním řádu. Z tohoto hlediska tedy v těchto případech jde pouze o povinnost nahradit škodu způsobenou událostí, ale nejedná se o zvláštní kvalifikovaný druh povinnosti o odpovědnostní povinnosti, tj. o odpovědnost.³⁰⁾ Případně je možno v těchto případech mluvit o kvazi odpovědnosti.

²⁹⁾ Srov. M. Knappová: cit. publ., s. 213. Sama autorka však soudí, že důsledně vzato tato povinnost není povinností odpovědnostní, resp. sankční, přestože zákonodárci tyto případy odpovědností běžně nazývá. Srov. tamtéž, s. 232.

V současné době ovšem převládá v právní teorii opačný názor. Tak např. J. Švestka ve své poslední monografii, v níž se touto problematikou zabývá (odpovědnost za vady podle čs. socialistického práva, Universita Karlova Praha 1976), na rozdíl od stanoviska, které vyjádřil ve svých dřívějších pracích, dospěl k závěru, že o vzniku majetkoprávní odpovědnosti lze hovořit i tam, kde majetkoprávní újma sice nevznikla z protiprávního úkonu, nýbrž určitým jiným způsobem (např. škodlivým působením přírodních sil, při činnosti určitého provozu), který právní řád s ohledem na zajištění účinné ochrany postižených postihuje rovněž občanskoprávní sankcí. Ke vzniku odpovědnosti v těchto případech stačí pouhá existence protiprávního stavu. Riziko nese ten, s jehož činností je vznik protiprávního stavu spojen. Srov. J. Švestka: uvedená publikace, s. 81. Shodný názor zaujal i J. Macur v cit. publ., s. 128 a násl.

³⁰⁾ Na tomto místě je ovšem třeba zdůraznit, že polemika s označením povinnosti

Odpovědnost zpravidla předpokládá porušení právní povinnosti odpovědným subjektem. Za odpovědnost je však také třeba považovat (v praxi spíš výjimečně) ty případy, kdy odpovědný subjekt odpovídá za porušení povinnosti někoho jiného. Tak organizace odpovídá podle § 187 dost. 1 zákoníku práce pracovníkovi i za škodu, která mu vznikla při plnění pracovních úkolů nebo v přímé souvislosti s ním porušením právních povinností třetí osobou, popř. občany, s nimiž se při výkonu zaměstnání dostane do styku.

H) SPECIFIKA PRACOVNĚPRÁVNÍ ODPOVĚDNOSTI

Socialistické právo se i při své vnitřní jednotě člení do jednotlivých právních odvětví. Stejně tak můžeme obecný institut odpovědnosti roztrždit podle jednotlivých právních odvětví. V právním řádu tak rozlišujeme zejména trestněprávní odpovědnost, občanskoprávní odpovědnost, správněprávní odpovědnost, hospodářskoprávní odpovědnost, zemědělsko-družstevněprávní odpovědnost a v neposlední řadě také pracovněprávní odpovědnost. Jednotlivé druhy odpovědnosti se navzájem překrývají a doplňují.

Pracovněprávní odpovědnost může vzniknout zásadně pouze za předpokladu, že již existuje některý ze základních pracovněprávních vztahů. Z tohoto hlediska pracovněprávní odpovědnostní vztah je vztahem vždy odvozeným, který nemůže existovat bez předchozího základního pracovněprávního vztahu. Na druhou stranu jde o vztah relativně samostatný, neboť jak již o tom byla dříve zmínka je ve své další existenci nezávislým na základním pracovněprávním vztahu a může existovat i po jeho skončení. Tato vázanost pracovněprávního odpovědnostního vztahu na základní pracovněprávní vztah je také jeho určitým specifikem oproti některým ostatním odpovědnostním vztahům. Pracovněprávní odpovědnostní vztah se rovněž liší od ostatních odpovědnostních vztahů svým

nahradit škodu v zákoníku práce jako odpovědnostní povinnosti nesměruje věcně proti konstrukci těchto zvláštních druhů povinností organizace nahradit pracovníkovi škodu. Faktem však zůstává, že kromě toho, že legislativa tyto případy běžně jako odpovědnost označuje, jsou považovány za druh odpovědnosti nejen převažující občanskoprávní, ale i pracovněprávní teorií. Tak např. K. Witz v této souvislosti uvádí, že hmotná odpovědnost organizace za škodu vzniklou pracovníkovi při plnění pracovních úkolů nebo v přímé souvislosti s ním je v některých případech konstruována podle zásady odpovědnosti za škodnou událost (objektivní odpovědnost). Srov. K. Witz: Povinnost organizace k náhradě škody způsobené pracovníkovi mimo případy pracovního úrazu a nemoci z povolání podle pracovního práva socialistických zemí členů RVHP, Právník, 4/1981, s. 344.

K. Witz však na tomto místě nerozlišuje odpovědnost za škodnou událost a objektivní odpovědnost, což nepovažujeme za zcela správné, neboť o objektivní odpovědnost jde také v případě obecné odpovědnosti organizace, kdy tato odpovídá za porušení povinností. Objektivní odpovědnost podle našeho názoru nastává v těch případech, kdy jedním z předpokladů odpovědnosti není subjektivní stránka, tj. zavinění a odpovědnost za škodnou událost může být v tomto pojetí pouze jedním z druhů objektivní odpovědnosti.

předmětem, který je v obecné poloze vymezen předmětem pracovního práva, resp. předmětem základního pracovněprávního vztahu, který odpovědnostní vztah chrání a upevňuje.³¹⁾

V pracovním právu se uplatňuje kombinace dvou metod právní úpravy, a to metoda občanskoprávní, vycházející ze vztahů rovnosti subjektů a autonomie jejich vůle při úpravě vztahů a metoda administrativněprávní úpravy vycházející ze vztahů nadřízenosti a podřízenosti subjektů.³²⁾ Tato skutečnost se promítá výrazně i v pracovněprávních odpovědnostních vztazích a z toho vyplývá také jejich specifičnost. V pracovním právu existují dva základní svou podstatou odlišné odpovědnostní vztahy, jde o vztah kárné odpovědnosti a hmotné odpovědnosti. Pro úpravu prvního z nich je typická metoda administrativněprávní a pro úpravu druhého naopak metoda občanskoprávní.

Zvláštnost kárné odpovědnosti podle pracovního práva oproti jiné než pracovněprávní odpovědnosti je zřejmě natolik jednoznačná, že dosavadní právní teorie prakticky nepovažovala za potřebné se těmito odlišnostmi zabývat podrobněji. Nesrovnatelně větší pozornost věnovala právní teorie (a to jak občanskoprávní, tak i pracovněprávní) rozdílu hmotné pracovněprávní odpovědnosti od odpovědnosti občanskoprávní.

Kromě již uvedených specifik pracovněprávní odpovědnosti spočívají rozdíly mezi občanskoprávní odpovědností a hmotnou pracovněprávní odpovědností, též ve funkci a podstatě této odpovědnosti. V této souvislosti již Š. Luby správně uvádí, že rozdíl ve funkci a podstatě občanskoprávní a pracovněprávní odpovědnosti vyplývá z rozdílnosti funkce a podstaty občanskoprávních a pracovněprávních vztahů.³³⁾

³¹⁾ K. Witz podle objektu odpovědnostního vztahu, popř. odpovědnostní povinnosti rozlišuje odpovědnost majetkovou neboli hmotnou, odpovědnost trestní, odpovědnost disciplinární a další druhy odpovědnosti. Srov. K. Witz: Hmotná odpovědnost za způsobení škody v pracovním právu zemí členů RVHP, AUC Juridica 2-3/1977, s. 188.

³²⁾ K tomu podrobněji srov. např. M. Kalenská a kol.: Československé pracovní právo, Panorama, Praha 1980, s. 15 a násl. (autor hlavy M. Kalenská).

³³⁾ Srov. Š. Luby: cit. publ., s. 31. Za v současné době ojedinělý, a to i v teorii občanského práva, je třeba považovat názor vyslovený M. Knappovou, že i odpovědnost za způsobení škody, která je upravena v zákoníku práce, je třeba považovat za občanskoprávní odpovědnost. M. Knappová dospívá k tomuto závěru od jinak nesporně správného názoru, že občanskoprávní odpovědnost může vzniknout i z porušení jiné než občanskoprávní povinnosti. Tento závěr ostatně platí i pro pracovněprávní odpovědnost. M. Knappová k tomu však dodává, že z porušení jiné než občanskoprávní povinnosti vznikne občanskoprávní odpovědnost tehdy, jestliže vznikne majetková újma, která má být podle platného práva ekvivalentně vyrovnána, anebo popř. i nemajetková újma, jejíž náhrada má povahu satisfakce (tj. náhrada nemá úlohu ekvivalentní, ale velmi podobnou). Srov. M. Knappová: cit. publ., s. 226.

Uvedený názor M. Knappové nebere dostatečně v úvahu specifiku nejen pracovního, ale i zemědělskodružstevního práva, hospodářského práva apod. Tato specifika jednotlivých právních odvětví se promítají do vztahů hmotné odpovědnosti upravené těmito odvětvími. Navíc pro úpravu odpovědnosti za škodu podle pracovního práva je právě typické, že v případech, že jde o náhradu škody způsobené pracovníkem organizaci není majetková újma ekvivalentně vyrovnána, ale náhrada bývá v řadě případů nižší.

Rozdíly pracovněprávní a občanskoprávní odpovědnosti se v právní literatuře specifikují zejména u odpovědnosti za škodu. Kromě již shora uvedených specifik pracovněprávní odpovědnost bývá u odpovědnosti za škodu zdůrazňována především skutečnost, že pracovník odpovídá výlučně za zavinění³⁴⁾ (tato skutečnost je typická pro celou pracovněprávní odpovědnost pracovníka, nejen pro odpovědnost za škodu; ovšem stejně tak je charakteristická i např. pro trestněprávní odpovědnost), dále že pracovník nenese riziko vyplývající z provozu organizace³⁵⁾, odpovídá zásadně jen za skutečnou škodu a co je zřejmě nejdůležitější rozsah pracovníkovy odpovědnosti za škodu je v řadě případů omezen, typicky v případech škod způsobených z nedbalosti.³⁶⁾

* * *

Pracovněprávní odpovědnost je sankcí za porušení právních povinností některým z účastníků základního pracovněprávního vztahu. Je pro ni charakteristická vynutitelnost státním donucením, ovšem o odpovědnost jde i v případech, kdy je plněno pod hrozbou tohoto donucení dobrovolně.

³⁴⁾ Tak např. L. Dzikiewicz zdůrazňuje nejen skutečnost, že zavinění je vždy předpokladem odpovědnosti pracovníka v pracovním právu, ale dále uvádí, že princip zavinění v pracovním právu stimuluje pracovní proces — působí stimulačně. Dále, že role zavinění je i signalizační a v rámci funkce výchovně preventivní umožňuje diferencovat při hodnocení chování pracovníka, který způsobil škodu a umožňuje výběr sankcí odpovídajících stupni zavinění. Srov. L. Dzikiewicz: *Materiałna odpowiedzialność pracownika*, Wydawnictwo prawnicze, Warszawa 177, s. 62.

³⁵⁾ Tato skutečnost se promítá např. v československém pracovním právu v § 174, odst. 2 zákoníku práce, který stanoví, že pracovník neodpovídá za škodu, která vyplývá z hospodářského rizika. V právní teorii se v této souvislosti lze setkat s názorem, že skutečnost, že riziko z provozu organizace nese výlučně organizace a nikoli pracovník je jednou z uznaných obecných zásad pracovního práva. Srov. S. Garlicki, A. Stelmachowski: *Odpowiedzialność cywilna za niedobory*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1970, s. 15. Tito autoři dále uvádějí, že pracovník neodpovídá za konečný výsledek své práce a nenese riziko vyplývající z řízení podniku.

³⁶⁾ Tak např. E. S. Belinskij a V. E. Panjugin uvádějí tyto podle jejich názoru nejpodstatnější znaky hmotné odpovědnosti podle pracovního práva ve srovnání s občanským právem:

1. Subjektem hmotné odpovědnosti může být pouze pracovník, který je v pracovněprávních vztazích k organizaci, které byla způsobena škoda;

2. jako obecné pravidlo je stanovena určitá hranice náhrady škody v relaci k pracovníkově mzdě;

3. hmotná odpovědnost nastupuje pouze v případě pracovníkovy zavinění;

4. nahrazuje se pouze skutečná škoda;

5. pracovník nenese hmotnou odpovědnost za škodu, kterou je možno považovat za způsobenou normálním výrobním rizikem;

6. jsou stanoveny zvláštní zkrácené lhůty pro vymáhání náhrady škody. Srov. E. S. Belinskij, V. E. Panjugin: cit. publ., s. 8.

Je ovšem třeba si uvědomit, že sovětské pracovní právo upravuje pouze odpovědnost pracovníka za škodu způsobenou organizací, zatímco odpovědnost organizace za škodu zůstává upravena občanským právem. Tato skutečnost se výrazně promítá ve shora uvedených specifikách pracovněprávní odpovědnosti.

Pracovněprávní odpovědnost je zvláštním kvalifikovaným druhem pracovněprávní povinnosti, jejíž vznik jako sekundární povinnosti předpokládá porušení primární právní povinnosti. Se vznikem této nové odpovědnostní povinnosti vzniká i nový odpovědnostní pracovněprávní vztah, který je relativně nezávislý na základním pracovněprávním vztahu.

Pracovněprávní odpovědnost je pouze jedním z druhů pracovněprávních sankcí, i když jde o sankci nejvýznamnější a nejrozšířenější. Obsahem odpovědnosti je vždy nová sekundární povinnost, která neexistovala před porušením primární pracovněprávní povinnosti.

Pracovněprávní předpisy neužívají stejně jako právní normy některých jiných právních odvětví pojmu odpovědnost v jednotném slova smyslu a setkáváme se s tím, že zákoník práce a prováděcí vládní nařízení používá pojmu odpovědnost jako synonyma povinnosti. De lege ferenda by bylo vhodné, aby legislativa neužívala pojmu odpovědnost namísto povinnosti, aby se předešlo pochybnostem ve výkladu a nebyl nadměrným a nesprávným používáním zeslaben význam odpovědnosti v právním řádu.

Porušení pracovněprávních povinností nemusí vždy vyvolat pracovněprávní odpovědnost, ale může dojít i k odpovědnosti trestněprávní, občanskoprávní apod. Naopak pracovněprávní odpovědnost může vyvolat i porušení právních povinností, upravených jinými právními odvětvími než je pracovní právo.

Specifika pracovněprávní odpovědnosti vyplývají z funkce, podstaty a předmětu pracovního práva. Pro pracovní právo je především charakteristické, že pracovněprávní odpovědnost může vzniknout pouze za předpokladu, že již existuje (popř. alespoň existoval) některý ze základních pracovněprávních vztahů a dále kombinace občanskoprávní a administrativněprávní metody úpravy odpovědnostních vztahů.

МИРОСЛАВ БЕЛИНА

Ответственность в чехословацком трудовом праве

РЕЗЮМЕ

Трудовая ответственность представляет собой санкцию за нарушение правовых обязанностей со стороны определенного участника основного трудового правоотношения. Характерным является для нее момент вынуждения со стороны государственного принуждения, дело, однако, касается ответственности также в случаях, когда оно исполняется под угрозой этого принуждения добровольно.

Трудовая ответственность представляет собой особый вид трудовой обязанности, возникновение которой в качестве вторичной обязанности предполагает нарушение первичной правовой обязанности. С возникновением этой новой ответственностной обязанности возникает также новое трудовое правоотношение ответственности, которое является относительно независимым от основного трудового правоотношения.

Трудовая ответственность представляет собой лишь один из видов трудовых правовых санкций, хотя и дело касается санкции на практике самой значительной и самой распространенной. Содержанием ответственности всегда является новая вто-

ричная обязанность, которая не существовала до нарушения первичной трудовой обязанности.

Предписания трудового права, как и правовые нормы некоторых других отраслей права не употребляют понятия ответственность в едином смысле слова и мы встречаемся с положением, что кодекс труда и правительственное распоряжение, изданное на основании и во исполнение действующих законов, употребляют понятие ответственность в качестве синонима обязанности. Де леге ференда явилось бы целесообразным, чтобы законодательство не употребляло понятия ответственность вместо обязанности, чтобы предупредить сомнения в толковании и чтобы слишком частым и неправильным употреблением не ослабить значения ответственности в законодательстве.

Нарушение трудовых обязанностей не всегда должно вызвать трудовую ответственность, может наступить также ответственность уголовно-правовая, гражданско-правовая и т. п. Наоборот, трудовая правовая ответственность может повлечь за собой также нарушение трудовых обязанностей урегулированных другими отраслями права, не только трудовым правом.

Специфика трудовой правовой ответственности вытекает из функции, природы и предмета трудового права. Для трудового права характерно прежде всего то, что трудовая правовая ответственность может возникнуть только при условии, что уже существует (или же, хотя бы существовало) определенное из основных трудовых правоотношений и далее сочетание гражданско-правового и административно-правового методов регулирования отношений ответственности.

MIROSLAV BĚLINA

Verantwortlichkeit im tschechoslowakischen Arbeitsrecht

RESUME

Die arbeitsrechtliche Verantwortlichkeit ist die Sanktion für die Verletzung der rechtlichen Verpflichtungen durch einen der an der grundlegenden arbeitsrechtlichen Beziehung Beteiligten. Charakteristisch für sie ist ihre Erzwingbarkeit durch darauf gerichtete staatliche Maßnahmen; jedoch geht es um Verantwortlichkeit auch in jenen Fällen, wo die Leistung unter Androhung eines solchen Zwanges freiwillig erfolgte.

Die arbeitsrechtliche Verantwortlichkeit ist eine besondere qualifizierte Art von arbeitsrechtlicher Pflicht, deren Entstehung als sekundärer Pflicht die Verletzung einer primären Rechtspflicht voraussetzt. Mit der Entstehung dieser neuen Verantwortlichkeitspflicht entsteht auch eine neue arbeitsrechtliche Verantwortlichkeitsbeziehung, die von der arbeitsrechtlichen Grundbeziehung relativ unabhängig ist.

Die arbeitsrechtliche Verantwortlichkeit ist bloß eine der Arten der arbeitsrechtlichen Sanktionen, auch wenn sie die Sanktion darstellt, die in der Praxis größte Bedeutung und Verbreitung besitzt. Inhalt der Verantwortlichkeit ist stets eine neue sekundäre Pflicht, die vor der Verletzung der primären arbeitsrechtlichen Pflicht nicht existierte.

Die arbeitsrechtlichen Vorschriften, ebenso wie die Rechtsnormen einiger anderer Rechtszweige gebrauchen den Begriff der Verantwortlichkeit nicht in einem ineinheitlichen Wortsinn und es geschieht, daß das Arbeitsgesetzbuch und die Durchführungsverordnungen den Begriff Verantwortlichkeit als Synonym anstelle von Pflicht benützen. De lege ferenda wäre es angebracht, daß die Legislative nicht den Begriff Verantwortlichkeit statt Pflicht anwendet, um Zweifel bei der Auslagung auszuschließen und damit durch die übermäßige und unrichtige Anwendung die Bedeutung der Verantwortlichkeit in der Rechtsordnung nicht abgeschwächt wird.

Die Verletzung von arbeitsrechtlichen Pflichten muß nicht immer eine arbeitsrechtliche Verantwortlichkeit zur Folge haben, sondern es kann sich auch die strafrechtliche, bürgerlichrechtliche und ähnliche Verantwortlichkeit ergeben. Die

arbeitsrechtliche Verantwortlichkeit kann im Gegenteil auch durch die Verletzung von Rechtspflichten, die in anderen Rechtszweigen als das Arbeitsrecht geregelt sind, hervorgerufen werden.

Die Spezifika der arbeitsrechtlichen Verantwortlichkeit ergeben sich aus der Funktion, dem Wesen und dem Gegenstand des Arbeitsrechts. Für das Arbeitsrecht ist vor allem charakteristisch, daß die arbeitsrechtliche Verantwortlichkeit nur entstehen kann unter der Voraussetzung, daß bereits eine der grundlegenden arbeitsrechtlichen Beziehungen sowie auch die Kombination der bürgerlichrechtlichen Methode bei der Regelung der Verantwortlichkeitsbeziehung existiert (oder wenigstens existierte).